

צ'רי-הרינג

כמעט לא קנינו כלום, יונתן ואני, בחנות הפטורה ממכס בפריס. (טיסת הלילה של אל-על הועברה למסוף מרוחק, כמעט כולו נעול.) באמצע הטיסה הודיעו ברמקול שאנשי הצוות יעברו וימכרו סחורות פטורות ממכס – אותן הנאות ישראליות מיוחדות. לפני שנים הייתי מביא לך מחוץ-לארץ סיגריות – עד היום אני מצטער – אחרי כן אפטר-שייב, ואחרי כן לפי בקשתך (באת להקל עלי) מטליות מיוחדות לניקוי משקפיים. אתה זוכר? "זה לא מספיק," אומר לי יוני, "בוא נקנה עוד משהו בשביל סבא עכשיו." עגלת הסחורות הנדחפת על ידי שני דיילים נתקעת במעבר, יותר מדי ידיים שלוחות אליה. אני אזור אומץ ישראלי מיוחד, מגיח לי בין הידיים ומשיג בקבוק גדול, ולא סתם – בקבוק של צ'רי-ברנדי דני משובח, אתה יודע, צ'רי-הרינג, רק 8 דולר, אותו ליקר אדום-כהה, מתוק מריר, נפלא. כדרכי, כדי להימנע מחבילה נוספת, אני מוציא את הבקבוק מאריזת הקרטון ומכניס אותו בין חפצי היד, במזוודה הקטנה, האפורה, האהובה עלי במיוחד (היא כבר ליוותה אותי הרבה). הנחיתה וקבלת המזוודות קלות יותר מן הרגיל, עוברות כמו בחלום. אנחנו תופסים עגלת מטען, המזוודה הקטנה למעלה, על המזוודות, ויוצאים. עדה איננה בין המונוי הממתינים. איננה? יוני, שתמיד יש לו אסימון, מטלפן מלוד הביתה. היא טעתה ביום! אבל לפחות היא בבית, רוצה לדבר אחי, אנמרת לי מיד: "אני מוכרחה לספר לך עכשיו, תתכונן, אבא שלך מת אתמול. עוד לא היתה הלוויה, לא אני עיכבתי, רציתי לחסוך לך, אבל כולם התעקשו לחכות עד שתבוא, כלומר עד מחר, כפי שחשבנו. אתה שומע? מה אתה שותק? מיד אצא ללוד לקחת אותך." אני חוזר ליוני ואומר לו: "היא תבוא עוד מעט," דוחף את העגלה אל שורת כסאות פלסטיק, ונתקל בהם. המזוודה הקטנה מתגלגלת מלמעלה, נופלת. אני מעמיד אותה ליד הכסא. "שמע, יוני, אמא אמרה עוד משהו. קרה אסון. סבא מת אתמול."

יהוה צמיתין / צמית' אבי

"נרוח הנראה הצא"

ביום-כיפור אחד. עמד אבי לפניי בבית-הכנסת. טיפסתי על כיסא כדי לראותו היטב מאחור. קל יותר לזכור את עורפו מאשר את פניו. עורפו נשאר קבוע ולא משתנה. פניו תמיד מוזזות בתנועת דיבור, כשפיו כשער בית אפל, או כדגל מתנופף. פרפרי-עיניים, או עיניים כמו בולי-דואר על מיכתב פניו שתמיד בשלח למרחקים. או אוזניו שהן כמיפרשים בים אלוהיו. או כי היו פניו אדומות כולן, או לבנות כשערו. וגלים שעל מצחו, שהיה חוף קטן ופרטי ליד ים התבל.

ראיתי אז את עורפו. קמט עמוק עבר לרוחבו. ממש סדק. אף-על-פי שהייתי אז רחוק מן הארץ, ראיתי לראשונה ואדי עמוק ושזוף. אולי גם אבי התחיל בואדי כזה. כי הגשם לא ירד והשרב גבר בארץ שטרם הייתי בה באותו יום-כיפור.

את פניו, כאמור, אני רואה רק עכשיו בתמונת הצילום שבארוני. פניו פני אדם אשר החל לאכול מאכל חביב עליו וגילה משהו פגום בטעמו, והתאכזב. על כך עדות שולי פיו המשוכות למטה. על כך עדות הקמט ליד אפו. ועדות הציפורים האילמות של עצבות בפניו עיניו. הרבה עדויות אני גובה מתוך פניו. לא לפסוק פסק-דין לו אלא לפסוק פסק-דין לעצמי.

באותו יום-כיפור עמד לפניי עסוק כל-כך עם אלוהיו המבוגרים. כולו לבן בתכריכיו. כל העולם נשאר לידו שחור, כמקום שהיתה בו מדורה ונשארו אבנים שחורות. הרוקדים הלכו, המזמרים הלכו, אבל האבנים השתורות נשארו. וכן נשאר אבי, לבוש תכריכיו הלבנים. זו היתה המיתה הראשונה שאני זוכר. כשהגיעו לתפילת "עלינו", כרע עם כולם ומצחו נגע בריצפה. חשבתי, כי שותה הוא במצחו, חשבתי, כי אולי אלוהים זורם שם למטה בין רגלי השולחנות. לפני אותה כריעה פרש שקית הקטיפה של טליתו כדי לא ללכלך את ברכיו. למצחו לא דאג שלא

יתלכלך, אחר-כך קם לתחייה. קם, בלי להזיז את כפות-רגליו זו מזו. קם וצבעי-פניו התחלפו כמה פעמים והיה שוב חי ושלי ואני טיפסתי על הכיסא כדי לראות את עורפו ואת הקמט שבו. הוא היה בשר-ודם שקם לתחייה. למה קוראים לאנשים חיים בשר-ודם? בשר-ודם רואים רק כשאדם נפצה, כשגופו נפצע או מת. בבני-אדם חיים רואים צירופים אחרים. לא בשר-ודם אלא עור ועיניים, חיוך ושער אפל, ידיים ופה. עליתי לעזרת-הנשים כדי לבשר לאימי על תחיית-המתים. היו שם תפוחים

פנל אוסטר / האלאגה הגדולה

השטיח הירוק העלוב בבית-הלוויות. והמנהל, חלקלק, מקצועי, סובל מאקזמה ומנפיות בקרסוליים, עובר על רשימת ההוצאות כאילו עמדתי לרכוש מערכת ריהוט לחדר-שינה בתשלומים. הוא מסר לי מעטפה ובה הטבעת שענד אבי כשמת. מוללתי את הטבעת בין אצבעותי בעוד השיחה מתארכת, עד שהבחנתי שצידה התחתון של האבן מרוח בשרידיו של חומר-סיכה סבוני. עברו כמה דקות עד שקישרתי את הדברים, ואז נעשו ברורים עד אבסורד: השתמשו במישחה להסיר את הטבעת מאצבעו. ניסיתי לתאר לי את האדם שזו מלאכתו. יותר משחשתי זוועה, הייתי סקרן. אני זוכר שחשבתי בלבי: הנה נכנסתי לעולם העובדות, לתחומם של הפרטים הגסים. הטבעת היתה של זהב, עם אבן שחורה שנשאה את סמל הבונים-החופשיים. אבי לא היה חבר פעיל זה יותר מעשרים שנה.

הדבר המצער ביותר: שלא ניתנה לי הזדמנות לראותו לאחר שמת. בבורותי הינחתי שהארון יהיה פתוח בזמן הטקס, וכשהתברר שלא, היה מאוחר מכדי לשנות זאת.

העובדה שלא ראיתי אותו במותו שוללת ממני כאב שהייתי מקדמו בברכה. לא שמותו נעשה בכך פחות ממש, אלא שעתה, בכל פעם שאני רוצה לראותו, בכל פעם שאני רוצה לגעת בממשו-תו, אני חייב להפעיל את הדמיון. אין מה לזכור. לא כלום, פרט למין ריקות.

כשהוסר הכיסוי מעל הקבר כדי לקלוט את הארון, הבחנתי בשורש של עץ-תפוז שבלט אל תוך הבור. למרבה התימהון זה השפיע עלי השפעה מרגיעה. לרגע קצר לא ניתן עוד להסתיר את עצם עובדת המוות מאחורי המלים והמחוות של הטקס. הנה הוא: ישיר, ללא כחל ושרק, מן הנמנע להסיר את מבטי ממנו. אבי מורד אל תוך האדמה, וברבות הימים, לאחר שהארון יתפורר בהדרגה, יסייע גופו להזין את השורש שראיתי. יותר מכל מה שנאמר או נעשה באותו יום, מצאתי בכך טעם.

מן הבית: שעון, כמה סוודרים, ז'אקט, שעון מעורר, ששה מחבטי
טניס וביואיק ישנה וחלודה הנוסעת בקושי. מערכת כלי אוכל,
שולחן-קפה, שלוש-ארבע מנורות. פסלון מיסבאה של ג'וני ווקר,
לדניאל. אלבום התמונות הריק, אלה הם חיינו: משפחת אוסטר.
תחילה חשבתי שיהיה בשמירת הדברים הללו משום נחמה,
שיזכירו לי את אבי ויגרמו לי לחשוב עליו בעודי ממשיך לחיות
את חיי. אך חפצים, כנראה, אינם אלא חפצים. כבר התרגלתי
אליהם, התחלתי לחשוב עליהם כאילו הם שלי. אני מודד את הזמן
בשעונו, לובש את הסוודרים שלו, נוהג במכוניתו. אבל כל זה
אינו אלא אשליה של קירבה. כבר ניכסתי לי את הדברים הללו.
אבי נגוז מתוכם, חזר ונעשה בלתי-נראה. ובמוקדם או במאוחר הם
יישברו, יתפרקו ויהיה צורך להשליך אותם. ספק אף אם תהיה
לפך חשיבות בעיני.

ביליב ראל / נילאל אנאל

היינו בעיצומה של שתיית הקפה כשלפתע הבחנתי שהוא עדיין לא חזר. קמתי מהשולחן בשקט, ובעוד האחרים משוחחים חמקתי לתוך הבית, בטוח בלבי שהוא מת.

הוא לא מת, אם כי ייתכן מאד שהוא היה מרוצה אילו זה קרה. הרגשתי את ריח הצואה על המדרגות בחצי הדרך אל הקומה השנייה. כשהגעתי אל חדר הרחצה שלו, הדלת היתה פתוחה לרווחה, ועל רצפת המסדרון ליד חדר הרחצה היו מכנסיו ותחתוניו. בתוך חדר הרחצה ראיתי את אבי עומד, ערום לחלוטין, אחר שיצא ברגע זה מן המקלחת וכולו נוטף מים. הריח היה נורא.

כשראה אותי, כמעט פרץ בדמעות. בקול מסכן כפי שלא שמעתי מימי, מפיו או מפי כל אדם אחר, הוא אמר לי את מה שלא קשה היה להבין. "עשיתי במכנסיים," אמר.

הצואה היתה בכל מקום, מרוחה מתחת לכפות הרגליים על השטיח של חדר הרחצה, נוטפת מעל לשפת האסלה ומונחת לידה בערימה על הרצפה. רסיסים היו פזורים על הזכוכית של תא המקלחת שממנו הוא יצא זה עתה, והבגדים הפזורים במסדרון היו מוכתמים בזה. זה היה על קצה המגבת שבה הוא החל לנגב את עצמו. בחדר הרחצה הקטן הזה, שבדרך כלל היה שלי, הוא עשה כמיטב יכולתו לשחרר את גופו מן המעמסה הזאת בעצמו, אך מכיוון שהיה כמעט עיוור ולא מכבר קם ממיטתו בבית החולים, כשפשט את בגדיו ונכנס למקלחת עלה בידו לפזר את הצואה על הכל. הבחנתי שזה היה אפילו על שערות מברשת השיניים שלי שהיתה תלויה במקומה מעל הכיור.

"זה בסדר," אמרתי, "זה בסדר, הכל יהיה בסדר גמור." הושטתי את ידי לעבר המקלחת ופתחתי את המים ושיחקתי עם הברזים עד שהחום היה מתאים. לקחתי את המגבת מידו, ועזרתי לו לחזור אל מתחת למקלחת.

"קח את הסבון ותתחיל מהתחלה," אמרתי, והוא ציית והחל לסבן את גופו, ואני אספתי את בגדיו ואת המגבות והשטיח ושמתי

את הכל בערימה ויצאתי למסדרון אל ארון המצעים והבאתי ציפית לתחוב את הכל פנימה. מצאתי גם מגבת נקיה בשבילו. ואז הוצאתי אותו מן המקלחת והובלתי אותו מיד אל המסדרון שבו הרצפה היתה עדיין נקיה, עטפתי אותו במגבת והתחלתי לנגב אותו. "עשית מאמץ כביר," אמרתי, "אך אני חושש שזה היה מצב שבו אין נצחונות."

"עשיתי במכנסיים," אמר הוא, והפעם השתפך בדמעות. הבאתי אותו אל חדר השינה שלו, ושם הוא ישב על קצה המיטה והמשיך לנגב את עצמו במגבת ואני הלכתי להביא לו חלוק רחצה משלי. אחר שהיה מנוגב ממים עזרתי לו ללבוש את החלוק. הסרתי את קצה הסדין העליון ואמרתי לו שייכנס למיטה ויחטוף תנומה. "אל תספר לילדים," אמר, והביט אלי מן המיטה בעינו הרואה האחת.

"אני לא אספר לאף אחד," אמרתי. "אני אומר שהלכת לנוח." "אל תספר לקלייר." "לאף אחד," אמרתי. "אל תדאג בעניין זה. זה היה יכול לקרות לכל אחד. תשכח מזה ולך תישן טוב." משכתי את תריסי החלונות להחשיך את החדר וסגרתי את הדלת אחרי.

חדר הרחצה נראה כאילו איזה בריון משתולל השאיר שם את כרטיס הביקור שלו אחר ששדד את הבית. בשעה שטיפלתי באבי — והוא היה הדבר החשוב — הייתי מוכן לסגור את הדלת במסמרים ולשכוח את חדר הרחצה הזה לנצח. "זה כמו לכתוב ספר," הרהרתי — "אין לי מושג במה להתחיל." אך פסעתי בזהירות על הרצפה והושטתי יד ופתחתי את החלון לרווחה, וזו היתה התחלה. ואז ירדתי במדרגות האחוריות אל המטבח, שלא להיראות לעיניהם של סת', רות וקלייר, שעדיין ישבו ושוחחו בחדר הקיץ. לקחתי דלי, מברשת, וקופסת חומר ניקוי מהארון שמתחת לכיור, ושני גלילים של מגבות נייר ושכתי ועליתי אל חדר הרחצה. הצואה שעל הרצפה ליד האסלה, שהיתה מרוכזת בערימה אחת פחות או יותר — את זה היה קל ביותר להרחיק. פשוט לאסוף את

זה לתוך היעה, להשליך לאסלה ולהוריד את המים. גם דלת הזכוכית של המקלחת ואדן החלון והכיור וקערית הסבון ומיתקני התאורה והמוטות לתליית המגבות — כל אלה לא היו בעיה. הרבה מגבות נייר והרבה סבון. אך במקום שבו זה חדר לתוך הסדקים הצרים שברצפה, השונים בגודלם, בין קורות הערמון הרחבות והישנות, היתה לי עבודה רצינית. מברשת הרצפות-עשתה את המצב לגרוע עוד יותר, ולבסוף לקחתי את מברשת השיניים שלי וטבלתי אותה שוב ושוב בדלי מלא מים חמים עם קצף סבון, התקדמתי אט אט, מקיר אל קיר, כל סדק בנפרד, עד שהרצפה היתה נקיה במידה הרבה ביותר שאליה יכולתי להגיע. אחר כחמש עשרה דקות על ברכי, החלטתי שעם הרסיסים שחדרו כה עמוק עד כי לא יכולתי להגיע אליהם אנו פשוט נאלץ לחיות. הסרתי את הווילון מעל החלון, אף כי נראה נקי, ותחבתי אותו לתוך הציפית עם כל הדברים המוכתמים, ואז נכנסתי לחדר הרחצה של קלייר ולקחתי מי בושם ופיזתי לכל עבר על פני החדר המשופשף והמקורצף, בהתיזי אותם מקצה אצבעי כמו מים קדושים. העמדתי מאורר קטן באחת הפינות והפעלתי אותו, ואז חזרתי לחדר הרחצה של קלייר ורחצתי את זרועותי וכפות ידי ופני. מעט מהצואה היה בשערי, לכן שטפתי גם את השיער.

חזרתי על קצות האצבעות לחדר שבו ישן אבי — עדיין הוא נשם, עדיין חי, עדיין היה עמי. עוד תבוסה שעליה התגבר האיש הזה, שכל חיי היכרתי אותו כאבי. היתה לי הרגשה איומה כשחשבתי על מאבק הגבורה האומלל שלו לנקות את עצמו לפני בואי, ועל הבושה הכרוכה בכך, ההתבזות שבוודאי חש. ועכשיו כשהכל עבר והוא שקוע בשינה, חשבתי בלבי שלא הייתי יכול לבקש שום דבר יותר מזה לעצמי לפני מותו — זה, גם זה, היה בסדר גמור, כמו שצריך להיות. אתה מנקה את החרא של אביך כי צריך לנקות את זה, אבל אחרי עבודת הניקוי, כל דבר שאתה מרגיש, מורגש כפי שלא היה מעולם לפני כן. לא היתה זו הפעם הראשונה שבה הבנתי דבר זה: אחרי שאתה מתגבר על תחושת הגועל ומתעלם מהרגשת הבחילה ופורץ מעבר לכל הפחדים המבוצרים בעמדותיהם, יש הרבה חיים שתוכל לטפחם ולחוש סיפוק והנאה. אם כי אולי פעם אחת היא די והותר, הוספתי, פונה בדמיני אל אותו מוח ישן, שהגידול הסחוסני לוחץ עליו; אם איאלץ לעשות זאת כל יום, ספק אם בסופו של דבר ארגיש הרגשת התעלות שכזאת. נשאתי את הציפית המצחינה אל קומת הקרקע והכנסתי אותה לתוך שקית אשפה שחורה שקשרתי היטב. ואת השקית הוצאתי אל המכונית והשלכתי אותה לתא המטען להוביל אל המכבסה. ומדוע זה היה הדבר הנכון וכך היו הדברים צריכים להתנהל — זה היה ברור לי לחלוטין, אחר שהמלאכה הושלמה. זוהי, אם כך, נחלת אבותי. ולא מפני שמלאכת הניקוי סימלה משהו אחר, אלא מכיוון שהיא לא סימלה; מכיוון שהיא היתה לא פחות ולא יותר מאשר אותה מציאות שהיא היתה, המציאות שאותה חייתי. זוהי נחלת האבות, המורשת: לא הכסף, לא התפילין, לא גביע הגילוח, אלא החרא.

א. בר קאמי : אדם הריאון

לא היה פה מה
לראות, ומעט מאוד מה להגיד, ולכן לא ידע על אמו כלום חוץ
ממה שגילה בעצמו. וגם לא על אביו.
"אבא?" היא הסתכלה בו ונדרכה.
"כן."
"קראו לו אנרי ואיך עוד?"
"אני לא יודעת."
"לא היו לו עוד שמות?"
"אני חושבת שכן, אבל אני לא זוכרת."
דעתה הוסחה פתאום והיא הביטה אל הרחוב, שהשמש
להטה בו עכשיו בכל עווה.
"הוא היה דומה לי?"
"כן, כמו שתי טיפות מים. היו לו עיניים בהירות. ומצח
כמו שלך."
"באיזו שנה נולד?"
"אני לא יודעת. הייתי מבוגרת ממנו בארבע שנים."
"ואת, באיזו שנה?"
"אני לא יודעת. תסתכל בתעודת-הנישואים."
ז'אק נכנס לחדר השני ופתח את הארון. בין המגבות, על
המדף העליון, היתה תעודת-הנישואים, פנקס הקצבה וכמה
תעודות ישנות כתובות בספרדית. הוא חזר עם המסמכים.
— — —
"בן כמה היה אז?"
"בן עשרים, נדמה לי. אני לא יודעת. זה היה מזמן כל זה.
אבל כשהתחתנו הוא כבר הבין בכרמים והיה יכול לעבוד
בכל מקום. היה לו ראש טוב."
היא הסתכלה בו.
"כמו לך."
"ואחר-כך?"
"אחר-כך? נולד אחיך. אביך עבד אצל ריקום וריקום שלח
אותו לחווה שלו בסן-לפוט.
"סנט-אפוט?"
"כן. ואז באה המלחמה. הוא מת. שלחו לי את הרסיס של
הפגז."

רסיס הפגז שפתח לאביו את הראש היה בתוך קופסת
ביסקוויטים קטנה, גם היא בארון ההוא מאחורי המגבות
ההן, עם הגלויות שנשלחו מהחזית והוא ידע לדקלם אותן
בעל־פה, יבשות וקצרות: "לוסי היקרה שלי. שלומי טוב.
מחר אנחנו עוברים למחנה אחר. תשגיחי טוב על הילדים.
נשיקות. בעלך."

ועושה את דרכו בחשכת השנים המכסה את
ארץ הנשייה הזאת, שכל אחד בה הוא אדם הראשון, שהוא
עצמו נאלץ לגדול בה לבדו, בלי אב, בלי להכיר כלל את
הרגעים האלה שאב קורא בהם לבנו שהוא חיכה עד שיגיע
לגיל ההקשבה, קורא לו כדי לגלות לו את סוד המשפחה, או
איזה מכאוב ישן, או את נסיון חייו, הרגעים האלה שבהם
אפילו פולוניוס הנלעג והמתועב נהיה גדול פתאום כשהוא
מדבר אל לארטס, והוא עצמו נהיה בן שש־עשרה ואחר־כך
בן עשרים ואיש לא דיבר אתו והיה עליו ללמוד לבדו, לגדול
לבדו, להוסיף כוח ועוצמה, למצוא בעצמו את המוסר שלו
ואת האמת שלו, להיוולד לאיש ואחר־כך להיוולד לידה קשה
אף יותר, הלידה למען האחרים, למען הנשים, כמו כל

אפריל השנה מארחת אותי בדירתה שבפראג אלמנתו בת ה-96 של הר"ד אלברט, מנהל בית החולים, עם שתי בנותיה, סנטה וזוריה. היא מספרת לי מה קרה ב-14 במאוס 1939. השכם בבוקר קיבל הר"ד אלברט שיחת טלפון מהנהלת באסה ובה נאמר לו כי הצבא הגרמני חצה את הגבול. הוא דימן אליה הביתה בטלפון את הרופאים היהודים. "בעלי אמר, אתם חייבים לצאת, מיד". לבאסה היו מפעלים ומשוררים בארצות רבות, ורופאים יהודים (אמיל חושב שהיו 15 במספר) נשלחו למקומות שבהם יהיו מחוץ לטוח הסכנה. גברת אלברטובה מראה לי תצלום, "זה החדר שבו התאספו". את רוב החדר ממלא ספרייה, שניצבת גם, אני מגלה, בחדר שאני יושב בו. הבת הצעירה זוריה היתה רק בת שש, אבל היא זוכרת את הפגישה: "אחר כך החדר היה מלא עשן". כל השלוש זוכרות את הר"ד שטראוסלר. שתי הבנות אומרות לי שהוא נחשב לבחמד מבין הרופאים הצעירים, ואותו ביקשו לראות כשהיתה להן חצבת ושאר מחלות הילדות. "כשהר"ד שטראוסלר דיבר אתנו ידענו שהכל יהיה בסדר". נראה גם שבין האסיסטנטים הצעירים של הר"ד אלברט היה הר"ד שטראוסלר הכוכב, בן חסותו של המנהל. "כשהיתה בעיה, בעלי שלח לקרוא לו ואמר, תפתור את זה". כשהיתה זוריה פעוטה היא חתכה את ידה בשמשת חלון. הר"ד שטראוסלר תפר את החתך. זוריה מראה לי את ידה, את הסימן שעדיין נראה. אני נוגע בו. באותו רגע מפתיע אותי רגש הצער, תשלומו ועום מכל הצער שאני חב. דבר לא נותר לי מאבי, שום חפץ שהיה שלו או שנגע בו, אבל הנה כאן הותיר את עקבותיו, בצלקת קטנה.

אחר-כך, כשיצאנו מביתו, עשה שבתות לתורה בשביל עצמו ורעיו. כינס חמישה-ששה חברים שעשו תלמודם קבע, מדי שבת בשבתו; מקרא, תלמוד, קבלה, פירושים, פילוסופיה יהודית. שנים הרבה, עד שנתו האחרונה. כנסת קטנה. מקדש מעט. עונג שבת. בא אל בניו, מספר להם בפנים זיווגיות מקצת מה שלמד: אתם בחדש — אני עוד בישן, שאינכם יודעים כמה פנים אפשר לגלות בו, כמה עמקות. מה הוא מביא לי לקיבוץ? — אכן-גבירול. מה הוא מביא לי לביתי בעיר? — הוזהר, אנציקלופדיה של המשנה. לא יזיק לך. יהדות שלו — כל הדורות בחזקת הווה. מקופלים בתוכו. מן המקרא עד ביאליק, מן המשנה עד קויפמן, מן האגדה עד עגנון. ללא חיצוני, ללא חלוקות. לא משום יראת-שמים הוא מקיים מנהגים אלה ואלה, אלא משום שכך הוא יהודי. ואף כי סוציאליסט, ושיוני, וחבר של מפלגת-פועלים — יהדות אינה חולין לו. הכל ממנה-ובה. וצורך יש במשהו למעלה מן הארצי, שהוא חסד החיים.

אני רואה אותו מהלך, דרכים קצרות וארוכות. התיק המרופט בידו, עתים ספרים בו, עתים פרי-גנו, עתים מתנות, עתים כלי-לינה. דומה כאילו כל דרך חייו עשה ברגליו, מביתו אל בית-הספר, אל אולפנים, אל כינוסי-תורה, אל בניו בקצות ארץ, אל שמחות, אל הליות — חזרה אל קן-ביתו, ששם הספרים, העצים; באותן רגלים שלאחר התאונה שקירבה את קצו, אמרו לבגוד בו, והיה גוררן בכבדות, בעקשנות, לא נכנע, לא מתכופף. רגלים צבות, בצקות, כחולות באצבעותיהן קרושות-הדם. משקלות כבדים של אסיר-תקות, שלא היה בכוחם להעבירו על בטחונו. אני מכיר את צעדיו מילדות רחוקה, כלילה, שכוב ער על יצועי, אורב להם עד שישמעו מקצה הרחוב, לדעת שהוא חי, קיים, יחקרב, יכנס, יסגור את הדלת, יסוב את המפתח, והלב ישוב למנוחתו. או בין-הערביים, כשהוא חוזר מדרכים עקובות-דאגה, משיבות-דרוג, השתדלויות, עלבונות שספג מידי בעלי-שררה ותקיפים ממנו. או עולה-מתנשם במדרגות, חיוך רפוי, מסתיר-באב, על פניו שנצטמק, מתישב אל השולחן, מצפה לבשורות, נחמות, מחריש וחזמו קורן. או מתרחק אל הערב, כבד-כבד, אור דעוך בעיניו, מנבא-קץ, גורל חייו באגרוף-הקפוץ. גופו שכחש אוצר שבעים שנה של ספרים, צער-אבדן וצער-גידול, נופי-שלג ונופי-שמש, אמונה, דעת. או פוסע-תועה, מחפש מה, בית-מועד, שאור בו, אולי בית-אלהים —

עכשיו שאני בא לביתו ועומד לפני ארון ספריו, דומה נשמתו צרורה בהם. אלה הספרים שספגו נשימתו, מאור-עיניו. שקרא בהם חזר וקרוא, ושנה ועיקר, וטיפחם וקידשם. עומדים הם זה סמוך לזה, מדף מעל למדף, מדור בצד מדור, אין יתר. בהם ואין יוצא-דופן. עולם שלם, שהרמוניה בו, הרבה יותר מכ"ד ספרים הכניס לביתו ומהומה לא הכניס לביתו. שלא כמו אצלנו, שמריבה ביניהם, וזול ויקר יחד. בנין אבני-גזית שהוא דעת התורה ודעת הארץ, ואהבת לשון ואהבת עם. ותו לא. שלום במרומיו. שלוח בארמונו. אורח תמיד נוגה מהם ויוצא על החדר. אור-שמש בא מן החלון ונח עליהם. השארת נפשו. אין שלטון ביום המוות. מעין חג, כאילו שבת הגדול.

מירכ' גליצין

קדיש

לאבי

יְתָגְדֹל וַיְתַקְדֹּשׁ שְׁמוֹ הַגָּדוֹל
אֲשֶׁר גָּלְגַּל מַלְדוּתוֹ הַפּוֹלֵנִית לְקִרְיַת שְׁאוּל

וְכֵן בַּהֲבֵנָה חֲלָקִית וּבִכְאָב מְלֹא
מוֹאָר לְרָגָעִים בְּפָנוֹת הָאֲשֶׁר
הַפְלַגְתָּ חָנּוּם בְּרַפְכָּת שְׂדִים, סוֹכְכָת בְּסַחְרֵי חַרַת הַמַּסְתוּרִין
לְעֲרוּגַת הַשָּׁנָה הַגָּדוֹלָה

הַיָּדֵעַ יָפִי, הַיָּדֵעַ אֶת שְׁלֹנֹת הַתְּבוּנָה?

מִיָּגִיעַ בְּפִיָּה אֲכַלְתָּ לֶחֶם, אֲכַלְנוּ לֶחֶם
בְּפוֹתָיו אֲשֶׁר יֵרְאֵתִי בַּמַּלְדוּת
בְּפוֹתָיו הַיָּפּוֹת שְׁאֵהָבָה אִמִּי
נְחֻנְטוֹת בּוֹכְרוֹ, נִסְפָּגוֹת בְּעָפָר
יְתָגְדֹל וַיְתַקְדֹּשׁ שְׁם גְּדֻלָּתוֹ

אֲשֶׁר קָרַע אֶת עֵינָיו לְרֹאוֹת
אֶת בָּתוֹ וְאֶשְׁתּוֹ וְכָל הַשָּׂאָר, בְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב
נְחֻשְׁכִים אֲשֶׁפֶת עוֹלָם, נִרְצָחִים לְטֹהוֹר, בְּחֻרְקִים מְכַעְרִים
בְּאִירוּפָה, בְּכּוֹכַב אֶרֶץ שְׁבָרָא בְּרָצוֹנוֹ
יְתָגְדֹל, יְתָגְדֹל

וּבָנָה לוֹ בֵּית אַחֵר, בְּפִלְשְׁתִּינָא, בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל שֶׁל הַסְדוּר
עִם הַמוֹנֵי נְוָדִים עֶקְשָׁנִים אַחֲרִים
לִיד יָם הַתְּכֵלֶת, לִיד הַמְדָּבָר, לִיד יְרוּשָׁלַיִם
וְרָאָה אֶת יִלְדֵי גְדֻלִּים, נִסְגָּרִים בְּעוֹלָמוֹת
מִתְמַסְּרִים לַעֲנִינִים שֶׁהָיוּ לוֹ בְּרַחְשֵׁים מִחֵלָּל חֵיצוֹן
נִכְאָבִים בְּנִפְתּוּלִים, אוֹבְדִים לְרַגְעִים, שׁוֹקְעִים וְצָפִים
מִחֲלִיפִים צוּרוֹת, נוֹלָדִים שׁוֹב וְשׁוֹב

וְרָאָה אֶת הָעֲצִים גְּדֻלִּים בְּרַחוּבֵי
וְאֵת פֶּלֶא הַקּוֹלְנוּעַ וְהַטְלוּיָזָה
אֶת גַּם הַבְּקוּר בְּחֵלָל
וְאֵת הַמִּלְחָמוֹת הַחֲדָשׁוֹת, הַמִּלְחָמוֹת, הַמִּלְחָמוֹת
אֱלֹהִים – וּלְבִסּוֹף – "הַשְּׁלוֹם"
יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדֵּשׁ שֵׁם גְּדֻלָּתוֹ

וְיָמָה חֲשֵׁבֶתָ עַל כָּל הָעֶסֶק הַזֶּה?

שֶׁהַכֹּל יַעֲבֹר, צָרִיף רַק סְבָלְנוּתוֹ
– הַכֹּל יַעֲבֹר, צָרִיף רַק סְבָלְנוּתוֹ
יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדֵּשׁ שֵׁם גְּדֻלָּתוֹ
בְּעוֹלָם שֶׁיִּצָּר בְּרַצוֹנוֹ.

חלון